

Johnsen, Axel: *Grænsen, folket og staten. Grænseforeningens historie 1920-2020. Gyldendal, 2019, 442 sider.*

Foreningshistorie har det med at være drøbende kedelig for andre end dem, som har særlige interesser i foreningen. Sådan er det ikke med Axel Johnsens glimrende jubilæumsbog om Grænseforeningen. Den er meget velskrevet og under læsningen har jeg flere gange taget mig selv i at sidde småfnisende. Men tag ikke fejl; Johnsen formår virkelig at gå til biddet, og han tager på overbevisende og kritisk vis fat i en række vanskelige problemstillinger, hvor Grænseforeningen ikke altid står særlig pænt i billedet.

Grænsen, folket og staten er kronologisk opbygget, men hvert af de fire hovedkapitler har et tematisk hovedfokus, som afspejler særlige problemstillinger i de respektive tidsperioder. Det er naturligvis Grænseforeningens historie, der fortællers, men det sker som en del af den generelle samfundsudvikling i Danmark, Tyskland og Europa – og naturligvis i det danske tyske grænseland. Det gør bogen vedkommende og forhindrer, at fremstillingen alene henvender sig til en snæver, indforstået kreds.

I det indledende afsnit opstilles fem skillelinjer i Grænseforeningens – og i grænselandets – historie, som bogen i varierende grad kredser omkring. Det første begrebspar er sindelag vs. afstamning; det andet Aabenraa- vs. Dannevirke-standpunkt; det tredje kultur vs. politik; det fjerde dansk vs. slesvigsk og det femte at give støtte vs. at fremelske. Disse skillelinjer giver mening, fordi det er med til at strukturere analysen i bogen.

I det første hovedkapitel om mellemkrigstiden fokuseres især på problematikken vedrørende den nye grænse mellem Danmark og Tyskland. Grænseforeningens ledende mænd havde været aktive i Dannevirke-bevægelsen, som havde arbejdet ihærdigt for at få flyttet den nye grænse længst muligt mod syd i Slesvig, uanset at der var stort tysk flertal syd for 1920-grænsen. I årene efter stiftelsen gjaldt det om at skaffe folkelig opbakning i Danmark, og derfor kunne Grænseforeningens ledelse ikke alt for åbenlyst vedkende sig, at målet fortsat var at få rykket landegrænsen mod syd. Det skyldtes også, at en stor del af foreningens medlemmer grundlæggende var tilhængere af H.P. Hanssens Aabenraa-standpunkt, som anerkendte den nye grænse, der var baseret på det demokratiske princip om folkenes selvbestemmelsesret. I mellemkrigstiden indsamlede foreningen mange midler, der blev kanaliseret videre til det danske mindretal i Sydslesvig.

Det andet hovedkapitel vedrører den vanskelige periode efter Anden Verdenskrigs afslutning i 1945 til underskrivelsen af København-Bonn erklæringerne i 1955. Under formanden Holger Andersen – der selv var gammel Dannevirke-mand – afstod Grænseforeningen fra at følge det udbredte krav om en ny folkeafstemning og efterfølgende en sydslesvigsk

genforening med Danmark. Det var ifølge Johnsen et udtryk for, at foreningen var blevet tæt forbundet med den danske stat, hvor politikerne på Christiansborg var mere end skeptiske over for en ny folkeafstemning. Det er en vigtig pointe, at Grænseforeningen i årtierne efter 1945 undlod at udtrykke politiske holdninger, som var kontroversielle og i modstrid med Folketings-flertallets, fordi man ikke ville risikere, at det gik ud over de statslige bevillinger. I stedet placerede Grænseforeningen deres folk på en række vigtige poster i Sydslesvig, ligesom den betalte for opførelsen af mange danske skoler og børnehaver – som den danske stat efterfølgende kom til at stå for driften af.

I kapitlet, som dækker perioden frem til Berlin-murens fald i 1989, blotlægges Grænseforeningens problemer med at placere sig politisk i forhold til den vigtige internationale udvikling, især inden for NATO og EF. Kapitellet hedder sigende "National i en international tid", og beskriver hvordan foreningen ved at holde fast på en traditionel dansk-national linje – hvor sydet på Tyskland fortsat var negativt – missede, at mange unge sydslesvigere opfattede sig selv som både-og, fordi de både var påvirket af tysk og dansk. Perioden var også kendetegnet ved, at Grænseforeningen i stigende grad blev Statens forlængede arm, som administrerede en stor del af bevillingerne til Sydslesvig. På den måde havde foreningen fat i kraven på lederne af de sydslesvigiske foreninger, der måtte indhente Grænseforeningens støtte til deres budgetansøgninger. Dette forhold ændrede sig dog mærkbart, og i 1970'erne var "barnet blevet voksent og kunne det meste selv", fordi det danske mindretal i Sydslesvig var blevet genneminstitutionaliseret. Herefter måtte Grænseforeningen "spørge om lov i Flensborg, før den gik i gang med noget." Den var ikke længere "storebror eller rig onkel".

Det sidste hovedkapitel dækker perioden 1989-2020, og det er virkelig interessant læsning. Det er en hovedpointe, at det danske mindretal var blevet et forkælet mindretal, og at det for Grænseforeningen var et stigende problem at forklare den danske befolkning, hvorfor den skulle give støtte til de dansksindede sydslesvigere, der jo ikke manglede noget. Derfor ændrede Grænseforeningen sit formål, og man gik fra at give støtte til Sydslesvig, til at øge oplysningsindsatsen i Danmark om det danske mindretal. Udnævnelsen af Knud-Erik Therkelsen til generalsekretær i 2004 og valget af Finn Slumstrup som formand året efter førte til et paradigmeskifte, der især blev udtrykt ved sloganet "For åben danskhed". Beskrivelsen af, hvordan denne duo transformerede Grænseforeningen er ikke ubetinget positiv, idet det førte til et "oprør fra udkanten" – det vil sige fra Sønderjylland – ligesom omlægningen af aktiviteter fra pengeindsamling til folkeoplysning førte til konflikt med de sydslesvigiske foreninger – især Sydslesvigsk Forening. Denne konflikt skyldes også, at Grænseforeningen var blevet en

konkurrent til de sydslesvigske foreninger i forhold til bevillingerne fra Sydslesvigudvalget.

Johnsens fremstilling af Grænseforeningens historie er som nævnt meget læsevenlig, og det er et godt eksempel på, at faghistorie ikke automatisk er kedelig og over-detaljeret. Det er overvejende politisk historieskrivning, mens de kulturelle aspekter samt bottom-up-perspektivet står noget svagere. Personligt savner jeg et afsnit bagerst i bogen, hvor forfatteren kort vurderer de kilder han har benyttet til fremstillingen, ligesom han med fordel kunne have præsenteret den eksisterende forskning, som han har trukket på. Der er fundet meget få fejl – med billedteksten side 164 som en undtagelse – og det er som nævnt lykkedes forfatteren at skrive en kritisk fremstilling, selv om det er en opgave, han har fået udstukket af ordregiveren. Det tjener også ledelsen i Grænseforeningen til ære, at man netop har givet Johnsen frie hænder, og at man har åbnet arkiverne for ham.

Axel Johnsen har ikke taget springet og forholdt sig til, hvilken berettigelse Grænseforeningen har i dag. Har foreningen "sejret ad helvede til" – som Flensborg Avis' anmelder, Hans Christian Davidsen, antyder det med et gammelt Thomas Nielsen-citat. Det er fair nok, at forfatteren afholder sig fra det, da det ikke er en historikers opgave at foretage den slags vurderinger. Men det er dog nærliggende at tænke over det, baseret på de mange kritiske pointer, Johnsen fremdrager i bogen.

Mogens Rostgaard Nissen

Lausten, Martin Schwarz: Den kirkelige genforening i 1920 og grænselandspræsten Martin Schwarz.

Kristeligt Dagblads Forlag, 2020, 426 sider.

'Dansk eller tysk' – 'sort eller hvid' – 'enten eller': Ønsket om klare grænser har været normen i Sønderjylland i de tider, hvor det var nødvendigt at forsvare nationale positioner mod angrebslystne modstandere. Det efterlod ikke megen plads for mellempositioner, som fulgte andre linjer end de nationale. Denne virkelighed har præget en del af historieskrivningen om Sønderjylland og utallige erindringsbøger.

Kirkehistorien er måske det bedste eksempel. Gennem mere end et århundrede var kirkerne del af en dansk eller tysk dagsorden, og derfor er den epokes kirkemænd blevet straffet ved at få deres eftermæle tegnet i endimensionale streger. Var de danske eller tyske? Præster som ikke passede ind i skemaet blev ikke forstået i samtid og eftertiden, og skråsikre domme kunne leve længe. Således er flertallets kirke i Sønderjylland/Nordslesvig i den tyske tid mellem 1864 og 1920 fra dansk side ofte skildret som fortrysket, selv om virkeligheden var mere kompleks. Ofte er det påstået, at gudstjenesterne i Sønderjylland/Nordslesvig før Genforeningen blev ty-

ske, at der ikke var plads til danske salmer, at præsterne talte dårligt dansk osv., og præsterne er blevet stemplet som blot "tyske".

På den baggrund er det glædeligt, at dansk kirkehistories nestor, tidligere professor i kirkehistorie Martin Schwarz Lausten samtidig med genforeningsjubilaet har fremlagt en bog, som vover det vanskelige kunststykke at skildre en af de præster, som virkede på begge sider af Genforeningen, først i den "tyske" og så i den danske folkekirke, og som trods tysk uddannelse søgte at holde sig fri af den nationale modsætning.

Bogen *Den kirkelige genforening i 1920 og grænselandspræsten Martin Schwarz* er en præstebioграфи, hvor portrættet benyttes til at vise, hvordan kirken ved Genforeningen blev integreret i den danske folkekirke. Den gør op med myter, fremlægger nye forskningsresultater og gør det på en grundsolid basis.

Martin Schwarz (1872-1945) kom fra det tyske Ditmarsken og gennemførte teologistudiet i Breslau og Kiel. Han interesserede sig for mindretalsforhold, og det fik ham til at søge embede i Nordslesvig. Vejen gik over et obligatorisk ophold ved pastoralseminariet i Gl. Haderslev. Her fik kandidaterne den skoling, som var nødvendig for at kunne bestride menigheder i Nordslesvig, hvor kirkesproget som hovedregel var dansk. Efter eksamen fik han i 1906 embede i Kliplev. Som sognepræst tog Schwarz energisk fat, og det fik straks kirkegangen op over 10 % eller i gennemsnit 132 kirkegængere pr. gudstjeneste. Sådan fortsatte han i Burkal fra 1916. På de regelmæssige provstisynoder aflagde præsten detaljeret beretning om forholdene i sit sogn. Personligt og teologisk tilhørte han den pietetisk prægede højrefløj i Indre Mission, som vendte sig mod al moderne liberal teologi. Schwarz var bibeltro fundamentalist, en tordnende vækkelsesprædikant for hvem sjælens frelse var det eneste mål. Han opfordrede til omvendelse og dvælede gerne ved at udmale de sidste tider. På dommedag ville Gud fordømme de vantro og kaste dem i helvede og give frelsen til de troende.

Sjælens frelse stod over nationale forskelle. Før 1920 støttede han på provstisynoderne brugen af dansk i kirkelige sammenhænge, og under Første Verdenskrig holdt han sig fra at forherlige krigen.

I 1920 kom den danske folkekirke til Sønderjylland, og den mødte de tyskuddannede præster som Schwarz med skepsis. De blev vurderet som "tyske", og det blev ikke betroet dem men derimod 117 tilrejsende danske præster nordfra at rejse ned for at holde genforeningsgudstjenester i de sønderjyske sogne. Indre Mission og *Kristeligt Dagblad* i Kongeriget førte felttog mod de tyskuddannede præster og mente, at alle burde afskediges og embederne opløst. Alligevel fik 42 sogne mulighed for at stemme om at beholde deres hidtidige præster. Det rystede mange i Danmark, at så mange som 36 præster blev genvalgt.